

**Гриб Віталій, Конотопенко Олександр, Лапшин Сергій**  
**ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ІЛЛІНЕЦЬКОГО РАЙОНУ ЯК ДЖЕРЕЛО**  
**ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ**

Іллінещина багата на пам'ятки історії та культури, зокрема історії – 115 пам'яток, архітектури – 15 пам'яток (в т.ч. 3 національного значення), виробничих – 7, культури і мистецтва – 10. В тому числі 3 пам'ятки мають статус національного значення та занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток.

Науковці характеризують пам'ятки архітектури як інформаційно складні джерела, які містять дані щодо різноманітних аспектів суспільного життя, матеріальних та духовних цінностей. Спорудження пам'яток архітектури нерозривно пов'язане із історичними подіями, духовними та матеріальними процесами у суспільстві. Саме тому для вивчення історії вони є цінним джерелом історико-краєзнавчого і культурного характеру.

Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» об'єкти архітектури - окремі будівлі, архітектурні споруди, що повністю або частково збереглися в автентичному стані і характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій або є творами відомих авторів.

Метою дослідження є вивчення і опис архітектурних пам'яток Іллінецького району. Відповідно до мети визначено завдання:

- проаналізувати історіографію дослідження;
- сформуувати перелік архітектурних пам'яток Іллінецького району;
- здійснити опис архітектурних пам'яток, визначити їх стан та значення для вивчення історії.

Докладніше охарактеризуємо пам'ятки архітектури Іллінецького району.

м. Іллінці.

*Будинок волосного правління (XIX ст.).*

У 1866 р. Іллінці стали волосним центром. Для розташування управлінських структур у передмісті тодішніх Іллінців (с. Морозівка) зведено будинок волосного правління, який використовувався за призначенням до 1923 р. Цегляна одноповерхова будівля має два входи із ганками. Збудовано у стилі модерн. Розмір – 12,0×7,0 м. Має напівпідвальне приміщення. У 1917–21 рр. тут розміщувалися місцеві керівні органи української державності і проголошувалася українська влада, як і інші влади цього періоду. З 1923 р. у будинку містилася школи. Після Другої світової війни – поліклініка, нині – військовий комісаріат. В кінці 19 ст. перед будинком встановлено пам'ятний знак російському імператору Олександру II. Триступінчатий гранітний обеліск. Висота 2,2 м. Ширина в нижній частині – 0,8 м. [1]

*Костел Воздвиження Святого Хреста (1785 р.).*

Збудований у 1785 р. як костел Пречистого Спаса, згодом був перейменований на Воздвиження Святого Хреста. Збудований коштом власниці Іллінців княгині Барбари Сангушко. Двоповерхова цегляна будівля. Нині житловий будинок. Елементи храмового

декору відсутні. До руйнування фронтон мав барочні завитки. Вікна частково замінені на сучасні. [2]

*Млин «Маримонт» (XIX ст.).*

Млин «Маримонт» зведений у 1847 р. графом К. Плятером. Він являв собою господарський комплекс з трьох частин: млин, олійня, крупорушка. Як діючий виробничий об'єкт він постійно модернізувався, тому будівлі зведені в різні роки. Спочатку млин був водяний, згодом паровий, для чого у 1908 р. було побудовано третій поверх. Будівля у плані прямокутна, матеріал цегла, покрівля двоскатна. Нині діє тільки олійня. Млин «Маримонт» є пам'яткою архітектури та містобудування місцевого значення. [3]

*Синагога (XVIII-XIX ст.).*

Комплекс будівель синагоги і школи. Побудовано у 18–19 ст. Булівля синагоги мурована. В середині на стіні цифри 1881 (означення невідоме). Сторона, що виходить на проїжджу частину дороги, має на другому поверсі три аркоподібні вікна. Вони з частиною стіни відділені один від одного виступами. Фронтон має барочні завитки. У його центрі - кругле вікно (роза). Покрівля двоскатна. Розміри синагоги – 10,0×10,0 м. Висота – 12,0 м. У радянський час будівля синагоги була оштукатурена. Нині будівля синагоги знаходиться у приватній власності, використовується як цех меблевої фабрики. Перпендикулярно до синагоги стоїть мурована з цегли будівля школи. З південної сторони вона має три поверхи, з північної – два. Розмір – 6,0×10,0 м. До школи прибудований двоповерховий будинок з чотирма вікнами на кожному поверсі. Він впирається в мур, що з'єднаний з будівлею синагоги. Після закриття радянською владою синагоги на її території з 1932 р. була розміщена МТС. Під час Другої світової війни – прилегла до синагоги територія була єврейським гетто. 15 грудня 1942 р. до 300 мирних жителів були спалені окупантами у будинку школи. Після війни будівля була відновлена і використовувалася як крупорушка, з 2000 р. – магазин, пилорама. Внаслідок пожежі, яка сталася 15.11.2019 р. приміщення зазнало руйнування. [4]

*Церква Різдва Богородиці (XIX ст.).*

Однокупольна дерев'яна церква 1867 р. побудови, у якій всі кути об'ємів гострі. В центральній частині розташовано великий купол, на якому розміщено хрест золотого кольору. Підмурок храму – з каменю, балки через всю церкву з дубових колод без застосування металевих скоб. Храм має три входи. Центральний вхід має чотири дерев'яні арки та дерев'яні автентичні двері. Купол синього кольору. Вікна прямокутної форми (з сучасних матеріалів). У середині храму є сходи, які ведуть до верхньої кліри. Іконостас дерев'яний, триярусний, вівтар п'ятикутний. Розміри храму – 9,0×8,6 м. Висота будівлі – 15 м, хреста – 5 м. Дзвіниця розташована окремо, побудована із каменю в кінці 18 ст. Храмова територія огорожена мурованим парканом, загальна площа – 0,41 га. Поряд з храмом хрест на пам'ять про попередню церкву 1773 р. побудови. На території храму є джерело Божої матері із криницею. Церква Різдва Богородиці є пам'яткою архітектури місцевого значення. [5]

### *Цукровий завод (1875 р.).*

Іллінецький цукровий завод одне з найдавніших діючих промислових підприємств району. Завод споруджений 1875 р. власником іллінецького маєтку П.П. Демидовим (який свого часу був міським головою Києва). Рід Демидових належав до найбагатших людей Російської імперії і володів уральськими металургійними заводами, маєтками в Криму, Москві, Італії тощо. Обладнання було виготовлено на машинобудівному заводі Лільпоп, Рау та Левінштейн. Воно дозволяло переробити 3,2 тис. центнерів сировини на добу. Виробництво цукру становило 260 тис. пудів у рік, супутньої продукції (жом) – 147 тис. пудів. У 2016 р. завод виробив 37,2 тис. тонн цукру. Спочатку на заводі застосовували дрова та вугілля, з 1894 р. – частково електрифікований, з 1999 р. – на природному газу.

с. Бабин.

### *Будинок шпиталю (1913–1918 рр.).*

Будинок шпиталю споруджений підприємцем В.Й. Ярошинським впродовж 1913–14 рр. Лікувальний заклад був відкритий 1 вересня 1914 р., мав 5 працівників обслуговуючого персоналу: лікаря, медсестру та трьох людей прислуги, називався (рос.) «Красный крест». Поранені почали поступати з фронтів Першої світової війни з 1915 р. За такий благодійний подарунок В.Й. Ярошинському було присвоєно звання полковника російської армії. Шпиталь був добротною будівлею з двома поверхами лікарні та підсобними приміщеннями у підвалі та на горищі. Для обігріву шпиталю використовувалася система водяного опалення. Розмір будівлі 27,0х11,5х10,5 м. Покриття – залізне. Вікна аркоподібні дерев'яні, які згодом замінені на металопластикові. З 1919 р. та донині у будівлі розташована місцева школа. Під час Другої світової війни тут знову діяв шпиталь, в окупаційний період квартирувалися нацистські вояки. [6]

### *Залізнична станція «Дашівська» (1913 р.).*

У 1912 р. через село пройшов перший залізничний шлях Іллінецького району зі станціями «Ярошинка» (яка з 1928 р. отримує назву «Дашівська») та с. Сороки. У будівництві споруди використано граніт, цеглу, дубову деревину, бетон, покривельне залізо. Розміри будівлі 26,5х11,5х6,5 м. Збудовано дві арки для відводу дощових і талих вод. Перша за 300 м перед станцією, інша за станцією. Матеріал – тесане каміння, висота до 2,5 м, ширина – до 1,5 м. Нині використовується під житло працівників залізниці. [3]

### *Садиба Ярошинських (1863 р.).*

У 1862 р. на місці сільської гуральні родина землевласників Ярошинських будує цукрозавод, поруч з яким у 1863 р. зведено садибу, яка складається з палацу та парку. Палац Ярошинських двоповерховий, побудований у класичному стилі, з високими прямокутними вікнами, прямокутні пілони вгорі закінчуються гіпсовими розетками. Парковий фасад будівлі має сліди пізнього бароко. Маєток мав багатий інтер'єр з безліччю картин на різну тематику і гарно мебльованими кімнатами. Навколо маєтку – великий ландшафтний парк з двома ставками, в якому було

висаджено сотні різних дерев та кущів, привезених з Європи. До нашого часу збереглися старі дуби. Паркова огорожа (близько 200,0 м) з брамою збереглася у незадовільному стані. На території парку був фонтан, нині зруйнований. Загальна територія парку сягає 2,0 га. На даний час палац використовується як житловий будинок. Садиба Ярошинських є пам'яткою архітектури місцевого значення. [7]

с. Борисівка.

*Церква Святого Миколая (1751 р.).*

У 1751 р. споруджений місцевими майстрами дерев'яний Свято-Миколаївський храм, який будувався протягом 10 років. Будівля зведена із дубових колод, без металевих з'єднань. Зберігся п'ятирусний іконостас ручної роботи, у розписах барочного стилю. Ікони виконані з міді, за якою у 18 ст. селяни їздили до Грузії. У радянський час церкву закрили та перетворили на зерносховище. У 2000-х рр. храм повернуто релігійній громаді. Проведений ремонт та реконструкція. Нині церква пофарбована у блакитний колір, має три куполи золотого кольору. [8]

сmt Дашів.

*Михайлівська церква (1764 р.).*

Єдина п'ятизрубна церква у Вінницькій області – Михайлівська церква у Дашеві, яка має уславлене минуле періоду національно-визвольної боротьби часів Хмельниччини та гайдамаччини. Розташована на підвищеному правому березі річки Соб, що розділяє все селище навпіл. У минулому ця частина Дашева була окремим селом – Старий Дашів. Церква споруджена у 1764 р., у стилі козацького бароко, який виник внаслідок поєднання місцевих архітектурних традицій й європейського бароко. Храм увесь час використовувався як культова споруда за винятком періоду з серпня 1936 по 1941 р. У цей час він був закритий та слугував складом для зерна. Під час окупації у 1941 р. храм знову почав діяти. За роки Другої світової війни не був ушкодженим. У 1962 р. зруйнована дзвіниця 18 ст. У 2002 р. під стіни будівлі були підведені буткові фундаменти, у 2008 р. замінені покриття дахів, заломів та бань, маківки замінені на цибулясті главки. Донині незмінними залишилися архітектурно-конструктивне вирішення будівлі, планування та територія пам'ятки. Українським дерев'яним церквам притаманні загальні риси: їх основним конструктивним елементом є зруб з прямокутних колод у різних варіантах та перепаді даху, так звані «заломі», що ілюзорно підвищують всередині висоту споруди. Михайлівська церква дерев'яна, п'ятиверха, традиційного типу п'ятизрубно-хрещатого храму. Триярусна. Вирізняється стрункими пропорціями та пластичним обрисом бань. Хрещата частина церкви рубана з дубових прямокутних колод в лапу без остатку. Низькі прямокутні прибудови (притвори) між раменами хреста споруджені до половини висоти першого ярусу в кінці 19 – початку 20 ст., теж рубані. Врівноважені маси храму з вертикальною ритмікою членувань живописно скомпоновані у пірамідальний силует. У плані церква квадратна, з незначними зрізами кутів зі східного фасаду. Храм центричної композиції, має дев'ять приміщень, розташованих навкруги центральної нави; орієнтований за віссю захід – схід.

Висота будівлі дорівнює її довжині, що характерно для подібних споруд Поділля та Наддніпрянщини. Зруби восьмигранні, перекриті видовженими бароковими верхами на високих восьмериках з одним заломом, увінчані декоративними цибулястими главками. Форма зрубів: центральний - гранчастий, восьмибічник, по розміру сторін – квадратний у плані, за шириною дорівнює бічним раменам, ширший за бічні за рахунок зрізаних кутів, що утворюють восьмерик. Зруби мало відрізняються за висотою, середній (нава) трохи вищий та по площі більший. Бічні зруби – рамена витягнуті по довжині, гранчасті, західне рамено – прямокутне. Рамена з навою з'єднані просвітами, оконтурованими лутками, до приміщень прибудов влаштовані двірні отвори. Рамена мають зрізані кути по зовнішніх стінах. Зовні стіни перехвачені по висоті горизонтальними розчленуваннями, що ділять весь об'єм на яруси. Перший ярус невисокий, висоти прибудов 19 ст., зі скатною від хрещатих стін покрівлею. Рублені стіни закриті вертикальною шалівкою, проміжки між якою прикриті нащільниками, а стик під карнизом – аркатурною тягою. Другий ярус – від покрівлі прибудов до карнизу залома, досить широкого, ніби зрізаного намета. Тут у всіх стінах рамен влаштовані невеликі вікна різних форм, прямокутні та круглі. Ще вище слідує другий ярус восьмериків, які завершуються банями, покритими залізом. Далі – маленький восьмерик – глухий барабанчик під цибулястою главкою, що увінчується ажурним, тонкої ковальської роботи православним хрестом, за давнім звичаєм поставленим на яблуко. З заходу до прибудов примикають три чотириколонні портики, увінчані трикутними фронтонами. Фундамент бутовий, виконаний у 1980-х рр., по периметру церкви зроблене бетонне вимощення. Фасади пофарбовані олійною фарбою – на білому тлі голубі елементи рам вікон та дверей. Споруда зовні обшита залізними листами. Дахи наметові з дерев'яних крокв, покриті покрівельною сталлю, пофарбовані голубим кольором, цибулясті завершення та хрести – золотаві. В середині храму рамена по формі подібні між собою, однакові за площею та трохи нижчі за висотою від нави. Зруби перекриті бароковими банями з перетином на високих підбанниках, які поставлені на зруби за допомогою вітрил. Внутрішній простір у зрубках розкривається в висоту до основ главок. Вгорі верхів рамен видно горизонтальні різьблені брускові скоби, якими схоплюються кути верхніх віncів церковних зрубів. Перекриття притворів пласкі, підшиті дошками. В інтер'єрі динамічно розкритий висотний простір, підсилений ритмічним повторенням у кожному об'ємі, завдячуючи високим двоярусним аркам-вирізам, які об'єднують зруби навколо центру. Верхи відкриті до самої гори, освітлені вікнами, прорізними у всіх ярусах, здаються вищими ніж вони є. На вікнах ковані ґрати. Нава з раменами об'єднана двоярусними прорізами нескладної форми, верхній ярус яких трапецеївидної форми з накладними листвами, рамена з приділами об'єднані прямокутними отворами. У приділах видно кути з'єднань зрубу восьмерика нави. Бабинець відділений від центрального зрубу двоярусною аркою-вирізом (просвітом) простого малюнка. Верхній ярус – просвіт прямокутний, нижній такої ж форми, з відділеннями для пожертв з обох боків. У

бабинці над входом влаштовані хори (кпірос), на які ведуть дерев'яні сходи. Вхід до церкви – шестигранні двері з різьбленою лиштвою. Вони мають характерну форму, трохи звужуються до верху та мають зрізані кути, так що двірні лутки складаються з п'яти частин. Верхи, відкриті в інтер'єрі до самої гори та освітлені невеликими вікнами, прорізаними у всіх ярусах, спочатку були покриті розписами. Про це свідчить фрагмент розпису з зображенням руки святого з книгою на внутрішній частині залому вітваря, на місці, де було знято одну з ікон при черговому ремонті у 1998 р. До сьгодні фарби розпису не втратили своєї барвистості та соковитості. Розписи були характерними для церков такого типу, адже колоди, з яких вони будувались, мали рівну поверхню, що давало можливість вкривати їх монументальними розписами практично суцільним килимом. Сьогодні в інтер'єрі стіни церкви пофарбовані олійною фарбою білого кольору, голубим виділені вікна, просвіти 2 ярусу та невисокі панелі стін. Внутрішній простір верху наві покритий суцільним олійним розписом у стилі іконопису школи Андрія Рубльова з зображенням циклу євангельських сюжетів та циклу Пристрастей Христових, внутрішній простір рамен – окремі постаті святих. У храмі знаходиться дерев'яний різьблений триярусний позолочений іконостас 18 ст., який спочатку знаходився в новодашівській церкві Святого Онуфрія. Після її руйнації іконостас перенесений до Михайлівського храму, але оскільки був більший, то встановлений з деяким відступом від стіни вітваря. У вітварі знаходиться фрагмент історичного розпису церкви з зображенням руки святого з книгою на внутрішній частині залому вітваря, на місці, де було знято одну з ікон при черговому ремонті. У Михайлівській церкві знаходиться велика кількість ікон, написаних у різний час та у різних стилях: це ікони, написані на дереві 17–18 ст., ікони 19 та початку 20 ст., домашні (сімейні) ікони різних шкіл, зокрема подільська, картини на релігійну тематику. Габаритні розміри церкви: 19,4×16,3 м, висота 17,0 м; загальна площа: 316 кв. м. Михайлівська церква є пам'яткою архітектури національного значення. [9]

#### *Міст-гребля (XIX ст.).*

Міст-гребля розташований на місці порогів. Збудований наприкінці 19 ст. Складається із трьох велетенських опор-биків та ручного механізму, який забезпечує регулювання рівня води у річці. Міст – камінний, огорожа та механізм залізний. Довжина мосту – 18,0 м. Висота опор – 5,0 м, ширина – 1,0 м. Міст огорожений парашетом.

#### *Млин (1881 р.).*

У 1881 р. на місці старого дерев'яного млина було побудовано кам'яний. Розміри будівлі: 28,0×15,0×8,0 м. На фасаді можна побачити дату «1881». Орендував його австрієць Х. Лангер. Будівля збереглася майже без змін. Нині тут функціонує комбікормовий завод.

#### *Палац (1887 р.).*

На початку 19 ст. власниками садиби у Дашеві стають магнати Потоцькі. Територія маєтку розташована над річкою Соб. Річка з мостом-греблею входила в композицію палацового парку, який

частково зберігся в західній частині маєтку. До складу садиби входили палац, стайні, каплиця (не збереглася), службові та інші споруди, тераса-сад та кам'яна балюстрада (не збереглася). Парадний в'їзд розташований з півночі. Повз річку йшла балюстрада з цегляними стовпчиками. Другий заїзд на територію маєтку орієнтований зі сходу від ринкової площі. Попередній палац збудовано вірогідно близько 1825 р. у стилі пізнього класицизму. Прямокутний у плані, з центральним двоповерховим ризалітом та одноповерховими крилами. Площини фасадів почленовані ритмом арокних та прямокутних віконних прорізів, горизонтальних тяг та карнизів. На головному фасаді замкнений тамбур з центрально-розташованим входом і терасою над ним. На фасаді зі сторони парку, який виходить на річку знаходиться відкрита п'ятиколонна лоджія, з терасою нагорі. У 1834 р. половина садиби, включаючи палац, була пошкоджена пожежею. Перша перебудова палацу датується 1887 р. – ліве крило продовжене на три осі, що не зіпсувало пропорції між висотою і довжиною будинку; добудований підвал і два поверхи. Друга перебудова проведена у радянські часи – до правого крила палацу прибудували приміщення їдальні. Внутрішнє планування палацу анфіладне, з двостороннім розташуванням кімнат і залом по центральній осі. Бальна зала мала ложу для оркестра. Зі стелі висали дві великі кришталеві люстри. До зали примикав з однієї сторони великий салон, названий «емпіровим», з іншої сторони – менші зали. До парадної частини належала їдальня і бібліотека з мармуровим каміном. Другий камін прикрашав один із салонів. Парадні покої мали підлоги, скомпоновані з великої кількості видів паркету з геометричним візерунком. Вони склалися з недовгих поясів, поділених рамами на квадрати, які мали всередині менші квадрати, укладені під кутом. В більшій залі підлога була викладена в рослинній фактурі. Палац зазнав перепланування, увесь декор втрачений. Ліпнина східного фасаду зруйнована. Портик входу замурований і складає собою вхідний тамбур. Балюстрада тераси над портиком зруйнована і замурована. Знищена балюстрада шестиколонного портику паркового фасаду. Збереглися стайні та флігель садиби (другої половини 19 ст.). У радянські часи палац був пристосований для потреб дитячої школи-інтернату (що існує і досі). На території садиби збудовані будівлі житлового, навчального та господарського призначення. Садиба та стайні є пам'ятками архітектури та містобудування національного значення, флігель садиби – місцевого. [10]

#### *Синагога (XIX ст.).*

Синагога збудована у другій половині 19 ст. Мурована з цегли, двоповерхова. Стиль модерн. Розміри – 11,0×7,0 м. На фронтонах розміщено псевдо башти. За радянського часу використовувалося як приміщення швейної фабрики. Нині у приватній власності. [11]

#### *Церква святого Олександра Невського (1902 р.).*

У 1894–1902 рр. збудовано кам'яну однопрестольну церкву із дзвіницею на місці дерев'яної парафіяльної церкви Святої Парасковії (1752 р.). Місцевий землевласник генерал О.С. Павлов

надав кошти на завершення будівництва. Храм збудований у неоросійському стилі, із застосуванням в оформленні фасадів кольорових керамічних плиток, виготовлених на Будівському фаянсовому заводі. У 1990-х рр. руїни церкви передано релігійній громаді. У 1996 р. проведена реставрація Вінницькою реставраційною конторою за кошт держбюджету. Вхідні двері аркоподібні, обрамлені помаранчевою керамічною плиткою. З переднього боку плитка білого кольору. Покрівля – оцинковане залізо. Паркан залізний, стовпчики цегляні.

*Церква Свято-Михайлівська (XIX ст.).*

Храм збудовано у 18 ст. – початку 19 ст. Мурований. До 1845 р Римо-католицька церква реформаторського монастиря. Один з перших центрів католицизму. Зведений коштом Северина Вислоцького, який був власником містечка Жорнище і старостою Конігородським. Мури зводили з метеоритного каменю. У 1795 р. до монастиря було приписано 132 вірян. Після поразки польського повстання 1830–31 рр. частина учасників перехувалася у монастирі, що стало підставою для його закриття і передачі православній церкві. Про архітектуру 18 ст. свідчить фронтон барочного стилю – завитки, на якому містяться три ніші для ікон (верх – аркоподібний). Нині вигляд будівлі – це поєднання костелу та православного храму. Дах двоскатний, однокупольний. В 2008 р. збудована дзвіниця у православному стилі. У 1944 р. територія колишнього монастиря була табором для радянських військовополених, яких згодом відправили до Немирова. У 1960-х рр. частина приміщень використовувалися для потреб дільничної лікарні. У 1844 р. та 2008 р. проводилася реконструкція. У 1990-х рр. передана релігійній громаді.

с. Купчинці.

*Свято-Покровська церква (1896 р.).*

Свято-Покровська церква є зразком української дерев'яної сакральної архітектури. Побудована у 1896 р. Церква однокупольна, чотирикутна, розміщена на бетонному підмурку. Купол та хрест пофарбовано у золотий колір. Розміри церкви 12,0×12,0 м, висота – 4,0 м, висота хреста – 2,0 м. Церква пофарбована у синій колір, а її вертикальні кути у зелений. При вході до церкви – відкритий ганок. Вікна невеликі за розміром, прямокутної видовженої форми. На стіні металева табличка з написом: «Українська православна церква Свято-Покровський храм с. Купчинці 1910 рік». За радянського часу церкву закрили, будівля зазнала руйнувань, маківки були знищені. Дзвіниця зруйнована. У 2012 р. церква повернена православній релігійній громаді. Відреставрована, увагу привертають її апсиди, ганок з дахом, різьблені фронтони. Територія храму складає 0,3 га, огорожена дерев'яним парканом. [7]

с. Лиса Гора.

*Свято-Михайлівська церква (1909 р.).*

Свято-Михайлівська церква є зразком української дерев'яної сакральної архітектури. Побудована у 1909 р., хрещата, одноверха, з прибудованою дзвіницею. Пофарбована у синій колір. Фундамент церкви – кам'яний. Вікна прямокутні, пофарбовані зеленим

кольором. На фронтонах розміщено різьблене обрамлення. Купол та дзвіниця шатрові, виготовлені з металевої бляхи. Розміри церкви – 14,0×6,0 м. За радянського часу була закрита, використовувалася як клуб. У 1990-х рр. повернута православній релігійній громаді. Куполи відновили. [7]

с. Слободище.

*Свято-Троїцька церква (1848 р.).*

Від 1750 р. на цьому місці стояла дерев'яна церква Святої Трійці, яка належала греко-католикам. У 1794 р. церква переведена у православну. Після 1831 р. розібрана. У 1848 р. збудовано кам'яну церкву з матеріалів, розібраної церкви с. Чортория. Хрестоподібна в плані, однокупольна, обкладена плиткою, має три аркоподібних вікна. Поряд шестигранна двоярусна дзвіниця. За даними джерел у церкві була ікона Іверської божої матері, виписана з Афону в 1888 р. Церква огорожена, з мурованими воротами, які мають аркоподібну форму із трьома куполами. Це перша церква у районі, яка була відкрита за радянського періоду завдяки голові колгоспу С.І. Подоляну, який відкрив тут музей. Згодом у 1988 р. отримано дозвіл на відкриття храму [12].

с. Сорока.

*Комплекс будівель млина (1911 р.).*

У 1906–11 р. землевласники та промисловці Ярошинські побудували млин, який діяв за допомогою води та парових машин. Обладнання було виготовлено на заводі Шнейдера, Жакє і Ко у Страсбурзі (Франція). Спочатку тут працювали 32 робітники у дві зміни. Потужність переробки: 48 т пшениці за добу. Крім цього млина діяв ще житній млин потужністю 11 т зерна за добу. Окремо для потреб селян діяв млин потужністю 16 т. При млині було споруджено 2 зерносховища на 2,4 тис. т пшениці і 0,96 тис. т жита. Одночасно поруч з млином зведено будинок для керуючого та спеціалістів підприємства. У 1913 р. до млина підведено залізничну колію. Паровози і вагони були придбані в Німеччині. Борошно з млина везли до Одеси і далі до країн Європи. Продукція зберігалася на складах Ярошинських у Москві та Варшаві. У радянський період млин був одним з основних підприємств району. У 1975 р. збудовано 5 елеваторних корпусів. Нині млин входить до складу комбикормового заводу. [58]

Таким чином, пам'ятки архітектури Іллінецького району є цінним джерелом вивчення історії краю.

**ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:**

1. Т.І. Лазанська. Ніщинський Петро Іванович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наук. думка, 2010. - Т. 7: Мл - О. - С. 422
2. Радзіх І. Світло і тіні: історичний нарис. — /І.Радзіх. - Іллінці, 2003. - С.11; ДАВіО. Фонд Р-2700. — Опис 6. — Справа 2497 Арк.135.
3. Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька обл.. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972.
4. ДАВіО. — Ф.2700. — Оп.6. — Спр.909 «Матеріали реєстрації іудейської релігійної громади Бес-Гамадриш. м.Іллінці. 1926 р.». ДАВіО. — Ф.2700. — Оп.6. — Спр.910 «Велика Синагога 1926 р.». ДАВіО. — Ф.2700. — Оп.6. — Спр.913 «Матеріали реєстрації іудейської релігійної громади Клойз-Ягуда. м.Іллінці. 1926 р.». ДАВіО. — Ф.2700. — Оп.6. — Спр.914 «Матеріали

- реєстрації іудейської релігійної громади Клойз-Гольперин. м.Іллінці. 1926 р.». ДАВіО. – Ф.2700. – Оп.6. – Спр.916 «Матеріали реєстрації іудейської релігійної громади Клойз-Вайсфальд. м.Іллінці. 1926 р.». ДАВіО. – Ф.2700. – Оп.6. – Спр.918 «Матеріали реєстрації іудейської релігійної громади Клойз-Магида. м.Іллінці. 1926 р.».
5. Завальнюк Костянтин. Провісники волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-і роки ХХ ст.) – Літин, 2005.; *Пащенко М.М. Іллінеччина: минуле та сьогодні.* – Вінниця, 2015.
  6. Рудник Ольга. Імпералістична війна 1914-1918 р. - М.М. Пащенко // *Іллінеччина: Минуле та сьогодні.* Вінниця, 2015.
  7. Л.Похилович Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические и церковные заметки о деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся /Собрал Л.Похилович. – Біла Церква, 2009. - С.264.
  8. Źródła do dziejów rozgraniczenia diecezji łacińskich w Cesarstwie Rosyjskim w połowie 19 wieku. – Lublin: 2000, t. 1, cz. 1, s. 143. Слободян В. Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель. – Вісник ін-ту Укрзахідпроектреставрація, 1996 р., т. 4, с. 75.
  9. Державний архів Вінницької області (Далі - ДАВіО). – ф. 608, оп. 1, спр. 37 «Ревізійна відомість на священо- і церковнослужителів церкви Архистратига Михаїла 07.1795 р.».
  10. Вирський Д.С. Дашів // *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України.* — К.: Наук. думка, 2004. — Т. 2. – 518 с.
  11. Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. – М., 1995. ДАВіО. – Ф.2700. – Оп.6. – Спр.2444 «Підочм. Старий Дашів. 1928 р.»). ДАВіО. – Ф.2700. – Оп.6. – Спр.2446 «Бес. Гамадриш. Новий Дашів». ДАВіО. – Ф.2700. – Оп.6. – Спр.2449 «Бес. Гамадриш. Новий Дашів».
  12. Лобатынский С. Материалы для истории унии в Подолии. – Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, 1879 г. – т.2. – С.9; Гульдман В. Справочная книжка Подольской губернии. – Каменец-Подольский: тип. губерн. правл., 1888 г.. – С.245; Приходы и церкви Подольской епархии. - Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, 1879 г. – т.9. – С.318-319.
  13. Список фабрично-заводских предприятий Российской империи. – М., 1914.

**Кононенко Валерій**

## **ДЕМОГРАФІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ВІННИЦІ У ХХ СТ.**

Протягом ХХ ст. населення м. Вінниці суттєво змінювалося, а саме місто з невеликого повітового містечка поступово перетворилося не тільки в одне з найбільших міст Поділля, а й центральної України. За минулі сто років суттєво змінилася демографічна й національна структура населення міста. Якщо на початку ХХ ст. його було важко назвати українським, оскільки українці не мали більшості серед національного складу повітового центру, то наприкінці століття ситуація суттєво змінилася. Окрім того, Вінниця на початку ХХІ ст. – не тільки один із адміністративно-територіальних центрів України із населенням близько 370 тис. осіб, а й важливий центр агропромислового комплексу, освітній та